

Η Κριτική Παιδαγωγική, ο Paulo Freire και η τόλμη να σκέφτεσαι με πολιτικούς όρους.

του *Henry Giroux**

μετάφραση, επιμέλεια: *Γιώργος Καλημερίδης, Σοφία Χατζοπούλου*

Σε μια εποχή, όπου η ιστορική μνήμη διαγράφεται και ο πολιτικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης απορρίπτεται στο όνομα της αποδοχής ενός λόγου μέτρησης και ποσοτικοποίησης, είναι πολύ σημαντικό να θυμηθούμε το έργο και την κληρονομιά του Paulo Freire. Ο Paulo Freire ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς παιδαγωγούς του 20ου αιώνα. Είναι ένας από τους βασικούς θεμελιωτές της «κριτικής παιδαγωγικής» – εκείνου του εκπαιδευτικού κινήματος που καθοδηγείται τόσο από το πάθος, όσο και από την αρχή της διαμόρφωσης μαθητών που θα έχουν ελευθερία συνείδησης, θα αναγνωρίζουν τις αυταρχικές τάσεις, με ενισχυμένη τη φαντασία τους, θα συνδέουν τη γνώση με την αλήθεια και την εξουσία και θα μαθαίνουν να διαβάζουν τόσο τη λέξη, όσο και τον κόσμο ως μέρος ενός ευρύτερου αγώνα για υποκείμενα με ικανότητα αυτενέργειας για κοινωνική δικαιοσύνη και ελευθερία.

Ο Paulo έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ανάπτυξη ενός πολύ επιτυχημένου προγράμματος γραμματισμού στη Βραζιλία, πριν φυλακιστεί από τη στρατιωτική χούντα, η οποία κατέλαβε την εξουσία το 1964, και μετέπειτα εξοριστεί από την ίδια τη χώρα του. Όταν η Βραζιλία παρέιχε ξανά τη δυνατότητα της δημοκρατίας (ή έστω της αμνηστίας) το 1980, ο Freire επέστρεψε και από εκεί και μετά έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών πολιτικών στη συγκεκριμένη χώρα, μέχρι τον θάνατο του, το 1997. Το πρωτοποριακό του έργο «Η Αγωγή των Καταπιεσμένων», το οποίο πούλησε πάνω από 1 εκατομμύρια αντίτυπα, επάξια τιμάται φέτος – 40 χρόνια μετά από την πρώτη αγγλική του μετάφραση – με δεδομένη την επιρροή που άσκησε σε πολλές γενιές εκπαιδευτικών τόσο στην Αμερική, όσο και στο εξωτερικό.

Από τη δεκαετία του 80 και μετά, ελάχιστοι διανοούμενοι από το εκπαιδευτικό σκηνικό της Βόρειας Αμερικής– μπορούν να συγκριθούν με τη θεωρητική συστηματικότητα, την πολιτική τόλμη και την αίσθηση ηθικής υπευθυνότητας του Freire. Παρ' όλα αυτά, το παράδειγμά του είναι σήμερα -περισσότερο από ποτέ άλλοτε- σημαντικό: με τους θεσμούς της δημόσιας και της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης υπό την πολιορκία των νεοσυντηρητικών και νεοφιλελεύθερων δυνάμεων είναι αναγκαίο για τους εκπαιδευτικούς να αναγνωρίσουν και να εκτιμήσουν την οπτική του Freire για τη χειραφετητική και δημοκρατική δυναμική της εκπαίδευσης.

Ο Freire πίστευε ότι η εκπαίδευση, με τη γενικότερη σημασία του όρου, είναι πολιτικά καθοριζόμενη, με την έννοια ότι παρέχει στους μαθητές τις προϋποθέσεις του κριτικού αναστοχασμού, της αυτο-διαχειριζόμενης ζωής και της κριτικής αυτενέργειας. Για τον Freire η παιδαγωγική είναι καθοριστική σε μια διαμορφωτική κουλτούρα (formative culture), η οποία καθιστά δυνατή τόσο την κριτική συνείδηση, όσο και την κοινωνική δράση. Η παιδαγωγική, με αυτή την έννοια, συνδέει τη μάθηση με την κοινωνική αλλαγή. Είναι ένα σχέδιο δράσης και μια πρόκληση που καλεί τους μαθητές να συσχετιστούν κριτικά με τον κόσμο, προκειμένου να επενεργήσουν σε αυτόν. Όπως έχει επισημάνει ο κοινωνιολόγος Stanley Aronowitz, η παιδαγωγική του Freire βοηθάει τους μαθητές «να κατανοήσουν εκείνες τις δυνάμεις που πρωτύτερα κυριαρχούσαν στις ζωές τους και κυρίως διαμόρφωναν τη συνείδησή τους».

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που καθιστά σαφές ο Freire είναι ότι η παιδαγωγική δεν συνδέεται με την κατάρτιση σε τεχνικές και μεθόδους, ούτε σχετίζεται με την επιβολή και την πολιτική κατήχηση.

Πράγματι, αντί να είναι μια απλή μέθοδος ή μια a priori τεχνική που πρέπει να επιβληθεί σε όλους τους μαθητές, η παιδαγωγική είναι μια πολιτική και ηθική πρακτική που παρέχει τη γνώση, τις δεξιότητες και τις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες παρέχουν τη δυνατότητα στους μαθητές να γίνουν ενεργοί πολίτες, διευρύνοντας και εμβαθύνοντας παράλληλα τη συμμετοχή τους στην υπόσχεση μιας ουσιαστικής δημοκρατίας.

Σύμφωνα με τον Freire, η κριτική παιδαγωγική παρέχει τα μέσα στους μαθητές να διαβάζουν, να γράφουν και να μαθαίνουν με όρους αυτενέργειας – να εμπλακούν σε μια κουλτούρα προβληματισμού, κάτι πολύ πιο σημαντικό και δύσκολο από την ικανότητα στην τυποποιημένη μάθηση και στην εφαρμογή αποκτημένων δεξιοτήτων. Κατά τον Freire η παιδαγωγική πρέπει να έχει νόημα, προκειμένου να είναι κριτική και μετασχηματιστική. Αυτό σημαίνει ότι η προσωπική εμπειρία είναι αποφασιστική προϋπόθεση, η οποία προσφέρει την ικανότητα στους μαθητές να συσχετίσουν τις δικές τους αφηγήσεις, κοινωνικές σχέσεις και ιστορίες με ό,τι πρόκειται να διδαχτούν. Επίσης παρέχει τη δυνατότητα στους μαθητές να τοποθετήσουν τους εαυτούς τους στις συγκεκριμένες συνθήκες της καθημερινής τους ζωής και την ίδια στιγμή να κατανοήσουν τα όρια που επιβάλλουν στη ζωή τους αυτές οι συνθήκες. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, η εμπειρία γίνεται αφετηριακό σημείο και αντικείμενο έρευνας που μπορεί να επιβεβαιωθεί, να γίνει πεδίο κριτικής διερεύνησης και να χρησιμοποιηθεί ως κριτική προϋπόθεση για ευρύτερες μορφές γνώσης και κατανόησης. Αντί να αντικαταστήσει τη θεωρία, η εμπειρία με τη θεωρία δουλεύουν μαζί, για να αντικρούσουν την άποψη ότι η εμπειρία από μόνη της παρέχει κάποια αναμφίβολη αλήθεια ή πολιτική εγγύηση. Η εμπειρία είναι καθοριστική, αλλά μόνο διαμέσου της θεωρίας, του προσωπικού αναστοχασμού και της κριτικής μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο παιδαγωγικό μέσο.

Η κριτική παιδαγωγική, για τον Freire, δηλώνει έναν γραμματισμό που δεν ταυτίζεται απλά με τον χειρισμό συγκεκριμένων δεξιοτήτων, αλλά και με έναν τρόπο παρέμβασης, με έναν τρόπο μάθησης γύρω από την ανάγνωση της λέξης ως αναγκαία προϋπόθεση παρέμβασης στον κόσμο. Η κριτική σκέψη δεν ανάγεται σε ένα θεματικό αντικείμενο εξεταστικά αξιολογούμενο (test – taking) ή στην απομνημόνευση γεγονότων, αποπλαισιωμένων και χωρίς άμεση σχέση με τις υπάρχουσες συνθήκες. Αντίθετα, επιχειρεί να παρέχει έναν τρόπο σκέψης που έρχεται σε ρήξη με τη φαινομενική ουδετερότητα ή με το αναπόφευκτο της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, αμφισβητεί τις υποθέσεις του λεγόμενου «κοινού νου», υπερβαίνει τα περιοριστικά όρια της άμεσης εμπειρίας και επιδιώκει να εμπεδώσει έναν διάλογο με την ιστορία και ένα μέλλον που δεν αναπαράγει απλά το σήμερα.

Για παράδειγμα, η παιδαγωγική του Freire μπορεί να περιλαμβάνει μια δυναμική αλληλεπίδραση ηχητικών, οπτικών και γραπτών κειμένων ως μέρος μιας ευρύτερης εξέτασης της ίδιας της ιστορίας ως ένα τοπίο πάλης, που θα μπορούσε να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν καλύτερα τις εμπειρίες και τη ζωή τους στον σύγχρονο κόσμο. Αν πάρουμε την περίπτωση ενός μαθήματος ιστορίας, θα μπορούσε να περιέχει ανάγνωση και παρακολούθηση ταινιών σχετικών με την κατάργηση του φυλετικού διαχωρισμού στα σχολεία το 1950 και 1960, ως μέρος της ευρύτερης παιδαγωγικής ενασχόλησης με το κίνημα πολιτικών δικαιωμάτων και τις μαζικές διαδηλώσεις για την πρόσβαση στην εκπαίδευση και τα δικαιώματα των μαθητών στον γραμματισμό. Θα δημιουργούσε, επίσης, ευκαιρίες για να μιλήσουν οι μαθητές σχετικά με το γιατί αυτοί οι αγώνες αποτελούν εμπειρία για πολλούς νέους στη Βόρεια Αμερική ακόμη και σήμερα, ειδικά για τον οικονομικά ασθενέστερο έγχρωμο πληθυσμό, ο οποίος δεν απολαμβάνει ισότητα ευκαιριών, εξαιτίας των διακρίσεων που υπάρχουν κυρίως στο πεδίο της αγοράς, παρά στην επίσημη νομοθεσία. Θα μπορούσε να ζητηθεί από τους μαθητές να γράψουν σύντομες εργασίες πάνω στο νόημα και τη σημασία του γραμματισμού και γιατί αυτός είχε τόσο κεντρική θέση στο κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων. Οι εργασίες αυτές θα μπορούσαν να διαβαστούν σε όλη την τάξη με κάθε έναν μαθητή να αναπτύσσει τη δική του θέση και σχολιασμό, συμμετέχοντας έτσι στην κριτική συζήτηση πάνω στην ιστορία του φυλετικού αποκλεισμού και στο πώς οι ιδέες του και οι μορφές του «στοιχειώνουν» ακόμα την Αμερικανική κοινωνία, παρά την

θριαμβευτική απαρχή μιας κατά τα λεγόμενα μετα-φυλετικής εποχής Obama.

Σε αυτό το παιδαγωγικό πλαίσιο, οι μαθητές μαθαίνουν πώς να επεκτείνουν τη δική τους αίσθηση αυτενέργειας, ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζουν ότι το να μην έχεις φωνή σημαίνει ότι δεν έχεις δύναμη. Κεντρική θέση σ' αυτήν την παιδαγωγική έχει η μετατόπιση του βάρους από τον δάσκαλο στον μαθητή και η αποκάλυψη της σχέσης μεταξύ γνώσης, εξουσίας και δύναμης. Το ότι δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές να θέτουν προβλήματα και να συμμετέχουν σε μια κουλτούρα αμφισβήτησης μέσα στην τάξη φέρνει στο προσκήνιο το κρίσιμο ζήτημα του ποιος έχει τον έλεγχο πάνω στη μάθηση και του πώς κατασκευάζονται συγκεκριμένες μορφές γνώσης, ταυτότητας και εξουσίας μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες και σχέσεις στην τάξη. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η γνώση δεν είναι απλώς κάτι που λαμβάνεται από τους μαθητές, αλλά μετασχηματίζεται με ενεργητικό τρόπο, ως κάτι που μπορεί να γίνει αντικείμενο αμφισβήτησης και να συνδεθεί με το υποκείμενο στην κατεύθυνση της αυτενέργειας, της αυτοέκφρασης και της εκμάθησης του πώς να καθοδηγείς παρά να καθοδηγείσαι. Ταυτόχρονα οι μαθητές μαθαίνουν πώς να εμπλέκουν άλλους σε κριτικό διάλογο και πώς να έχουν την ευθύνη της γνώμης τους.

Με αυτόν τον τρόπο, η κριτική παιδαγωγική επιμένει ότι ένα από τα σημαντικά καθήκοντα του παιδαγωγού είναι να επιβεβαιώσει ότι το μέλλον σηματοδοτεί έναν κόσμο κοινωνικά πιο δίκαιο, έναν κόσμο στον οποίο η κριτική και η δυνατότητα – σε συνδυασμό με τις αξίες του λόγου, της ελευθερίας και της ισότητας – λειτουργούν για να αλλάξουν τις βάσεις πάνω στις οποίες διαμορφώνεται η ζωή. Αν και απορρίπτει την ιδέα της εκπαίδευσης ως μέσο μετάδοσης δεδομένων και δεξιοτήτων, προσκολλημένων στις τελευταίες τάσεις της αγοράς, η κριτική παιδαγωγική δεν αποτελεί συνταγή για πολιτική κατήχηση, όπως επιμένουν συχνά οι υποστηρικτές της κανονικοποίησης και των εξετάσεων. Αντιθέτως, προσφέρει στους μαθητές νέους τρόπους, για να σκεφτούν και να δράσουν δημιουργικά κι ανεξάρτητα, την ίδια στιγμή που ξεκαθαρίζει ότι το έργο του παιδαγωγού, όπως τονίζει και ο Aronowitz, «είναι να ενθαρρύνει την ανθρώπινη αυτενέργεια και όχι να την πλάθει με τον τρόπο του Πυγμαλίωνα».

Η κριτική παιδαγωγική επιμένει ότι η εκπαίδευση δεν μπορεί να είναι ουδέτερη. Είναι πάντα καθοδηγητική στην προσπάθειά της να κάνει τους μαθητές να καταλάβουν τον ευρύτερο κόσμο και τον ρόλο τους μέσα σε αυτόν. Επιπλέον, είναι αναπόφευκτα μια σκόπιμη προσπάθεια επιρροής στο πώς και τι γνώση, αξίες, επιθυμίες και ταυτότητες παράγονται μέσα στα συγκεκριμένα πλαίσια των σχολικών και κοινωνικών σχέσεων. Για τον Freire, η παιδαγωγική πάντα προϋποθέτει την ιδέα για ένα πιο ισότιμο και δίκαιο μέλλον. Ως τέτοια πρέπει πάντα να λειτουργεί σε έναν βαθμό ως μια πρόκληση που θα μεταφέρει τους μαθητές πέρα από τον κόσμο που ξέρουν, έτσι ώστε να επεκτείνει το εύρος των ανθρώπινων δυνατοτήτων και των δημοκρατικών αξιών.

Κεντρική θέση στην κριτική παιδαγωγική κατέχει η αναγνώριση ότι ο τρόπος με τον οποίο μορφώνουμε τους νέους έχει άμεση σχέση με το μέλλον που επιθυμούμε και ότι ένα τέτοιο μέλλον θα έπρεπε να προσφέρει στους μαθητές τη ζωή εκείνη που θα οδηγή στην εμπέδωση της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ακόμη και στους προνομιούχους τομείς της ανώτερης εκπαίδευσης, ο Freire πιστεύει ότι οι παιδαγωγοί πρέπει να αναπτύξουν αυτές τις παιδαγωγικές πρακτικές που προωθούν «την προσπάθεια να κρατηθούν ανοικτές οι ανεξάντλητες και πάντα ανεκπλήρωτες δυνατότητες του ανθρώπου, να καμφθούν όλες οι προσπάθειες απώθησης κι αποκλεισμού της περαιτέρω ανάπτυξης των ανθρώπινων δυνατοτήτων, ωθώντας την κοινωνία να συνεχίσει να αμφισβητεί τον εαυτό της, παρεμποδίζοντας τον τερματισμό ή το τέλος αυτής της αμφισβήτησης». Η ιδέα του ατελούς ανθρώπου απηχεί την ιδέα του Zygmunt Bauman, ότι δηλαδή η κοινωνία ποτέ δεν έφτασε στα όρια της δικαιοσύνης, και άρα απορρίπτεται κάθε ιδέα για το τέλος της ιστορίας, της ιδεολογίας ή του πώς φανταζόμαστε το μέλλον. Ο λόγος αυτός της κριτικής και ελπίδας είναι το κληροδότημά του, το οποίο απουσιάζει όλο και περισσότερο από τον λόγο πολλών φιλελεύθερων και συντηρητικών σχετικά με τα σύγχρονα εκπαιδευτικά προβλήματα και τους κατάλληλους δρόμους μεταρρύθμισης.

Όταν άρχισα να διδάσκω, ο Paulo Freire υπήρξε μια σημαντική επιρροή για να καταλάβω τις ευρύτερες ηθικές μου ευθύνες ως δάσκαλος. Αργότερα, το έργο του με βοήθησε να διαχειριστώ την πολυπλοκότητα της σχέσης μου με τα πανεπιστήμια ως ισχυρά και προνομιούχα ιδρύματα που φαίνονταν πολύ μακριά από την καθημερινή ζωή των εργατικών συνοικιών στις οποίες είχα μεγαλώσει.

Συνάντησα τον Paulo στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ακριβώς μετά την ένσταση του προέδρου John Silber σχετικά με την μονιμότητά μου ως καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Ο Paulo εκφώνησε μια ομιλία στο Πανεπιστήμιο της Μασσαχουσέτης, στο Amherst και ήρθε στο σπίτι μου στη Βοστώνη για φαγητό. Δεδομένης της φήμης του Paulo ως δυνατού διανοούμενου, θυμάμαι ότι αρχικά έμεινα άναυδος με τη βαθιά του μετριοφροσύνη. Θυμάμαι ότι με χαιρέτησε τόσο εγκάρδια και ειλικρινά, που αμέσως αισθάνθηκα άνετα μαζί του. Ήμουν σε πολύ δύσκολη θέση, αφού μου αρνήθηκαν τη μόνιμη θέση στο Πανεπιστήμιο και δεν είχα ιδέα τι μου επιφύλασσε το μέλλον. Εκείνη τη νύχτα ξεκίνησε μια φιλία που διήρκησε μέχρι το θάνατο του Paulo. Είμαι σίγουρος ότι αν δεν ήταν ο Paulo Freire και ο Donaldo Macebo – γλωσσολόγος, μεταφραστής και φίλος του Paulo και δικός μου – μπορεί να μην είχα παραμείνει στο χώρο της εκπαίδευσης. Το πάθος τους για την εκπαίδευση και η βαθιά ταπεινοφροσύνη τους με έπεισε ότι η διδασκαλία δεν είναι μια δουλειά σαν όλες τις άλλες, αλλά ένας σημαντικός χώρος αγώνα, όπου τελικά ό,τι ρίσκο κι αν πάρεις το αξίζει.

Ήρθα αντιμέτωπος με πολλούς διανοούμενους στην ακαδημαϊκή μου καριέρα, αλλά ο Paulo ήταν ιδιαίτερα γενναιόδωρος, πρόθυμος να βοηθήσει τους νεότερους διανοούμενους να εκδώσουν την δουλειά τους ή να δώσει συστατικές επιστολές και γενικά πρόσφερε όσο περισσότερο γινόταν από τον εαυτό του στην υπηρεσία των άλλων. Οι αρχές του 1980 σηματοδότησαν μια ενθουσιώδη περίοδο στις Σπουδές στην Εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες και ο Paulo βρισκόταν πραγματικά στο επίκεντρο. Μαζί ξεκινήσαμε τη σειρά Κριτική Παιδαγωγική και Κουλτούρα με τις εκδόσεις Bergin & Garvey Publishers, η οποία ανέδειξε τη δουλειά πάνω από 60 νέων συγγραφέων, πολλοί από τους οποίους εξελίχθηκαν σε πρόσωπα σημαντικής επιρροής στο πανεπιστήμιο. Ο Jim Bergin έγινε ο εκδότης του Paulo στην Αμερική. Ο Donaldo έγινε ο μεταφραστής του και συνεργάστηκαν στην από κοινού έκδοση πολλών βιβλίων. Ο Ira Shor επίσης έπαιξε έναν σημαντικό ρόλο στη διάδοση του έργου του Paulo κι έγραψε αρκετά εξαιρετικά βιβλία ενοποιώντας τη θεωρία με την πράξη ως μέρος της αντίληψης του Paulo για την κριτική παιδαγωγική. Μαζί κι εμείς δουλέψαμε ακούραστα, για να κυκλοφορήσει η δουλειά του Paulo, πάντα με την ελπίδα να τον προσκαλέσουμε πίσω στην Αμερική, έτσι ώστε να συναντηθούμε, να μιλήσουμε, να πιούμε καλό κρασί και να βαθύνουμε την αφοσίωσή μας στην κριτική παιδαγωγική που μας είχε σημαδέψει όλους με διαφορετικό τρόπο.

Ο Paulo πέρασε τη ζωή του με την πεποίθηση ότι αξίζει να αγωνιστεί κανείς για τα ριζοσπαστικά στοιχεία της δημοκρατίας, ότι η κριτική παιδαγωγική είναι ένα βασικό στοιχείο για την προοδευτική κοινωνική αλλαγή και ότι το πώς σκεφτόμαστε για την πολιτική συνδέεται άμεσα με το πώς συνειδητοποιούμε τον κόσμο, την εξουσία και την ηθική ζωή που προσδοκούμε να ζήσουμε. Από πολλές απόψεις, ο Paulo ενσωμάτωνε τη σημαντική αλλά συχνά προβληματική σχέση μεταξύ ιδιωτικού/προσωπικού και δημόσιου/πολιτικού. Η ζωή του ήταν μια μαρτυρία όχι μόνο στην πίστη του στις αρχές της δημοκρατίας, αλλά και στην ιδέα ότι η ζωή μας πρέπει να έρθει όσο γίνεται πιο κοντά στη δημιουργία των κοινωνικών εκείνων σχέσεων και εμπειριών που ανταποκρίνονται σε ένα πιο ανθρώπινο και δημοκρατικό μέλλον. Την ίδια στιγμή, όμως, ο Paulo ποτέ δεν ηθικολογούσε για την πολιτική. Ποτέ δεν επικαλέστηκε την ηθικολογία, ούτε υποβίβασε το πολιτικό στο προσωπικό, όταν μιλούσε για τα κοινωνικά ζητήματα. Τα ιδιωτικά προβλήματα πρέπει πάντα να γίνονται κατανοητά σε σχέση με τα ευρύτερα δημόσια ζητήματα. Για παράδειγμα, ο Paulo ποτέ δεν απέδωσε την έλλειψη στέγης, τη φτώχεια και την ανεργία στην ηθική εξαθλίωση των υποκειμένων, στην τεμπελιά, στην αδιαφορία ή στην έλλειψη προσωπικής ευθύνης. Αντιθέτως, αντιμετώπιζε τέτοια ζητήματα ως σύνθετα συστημικά προβλήματα που δημιουργούνται από οικονομικές και πολιτικές δομές, που παράγουν μαζικά μεγάλη ανισότητα, πόνο και απόγνωση – ως κοινωνικά προβλήματα των οποίων τα

αίτια και η επίλυσή τους βρίσκονται πέρα από τις περιορισμένες δυνατότητες του ατόμου. Η πίστη του σε μια ουσιαστική δημοκρατία καθώς και η βαθιά εμπιστοσύνη του στην ικανότητα των ανθρώπων να αντιστέκονται στο βάρος των καταπιεστικών θεσμών και ιδεολογιών, μετουσιώθηκε σε ένα πνεύμα αγώνα που ενισχύθηκε και από τις δικές του ζοφερές εμπειρίες φυλάκισης και εξορίας και από τη βαθιά του πίστη ότι η εκπαίδευση και η ελπίδα είναι οι όροι της κοινωνικής πράξης και της πολιτικής αλλαγής.

Έχοντας επίγνωση ότι πολλές σύγχρονες εκδοχές ελπίδας βρίσκονται στη Disneyland, ο Paulo αποζητούσε με πάθος να επανακτήσουμε και να επαναδιατυπώσουμε την ελπίδα μέσω, όπως έλεγε ο ίδιος, «της κατανόησης της ιστορίας ως μια δυνατότητα και όχι ως ντετερμινισμό». Η ελπίδα είναι πράξη ηθικής φαντασίας που δίνει στους μαθητές την ικανότητα να σκεφτούν διαφορετικά και άρα να δράσουν διαφορετικά.

Ο Paulo δεν πρόσφερε συνταγές για εκείνους που ψάχνουν άμεσες θεωρητικές και πολιτικές λύσεις. Συχνά με εντυπωσίαζε το πόσο υπομονετικός ήταν πάντα με εκείνους που του ζητούσαν έτοιμες απαντήσεις σε προβλήματα που έθεταν σχετικά με την εκπαίδευση. Άνθρωποι που δεν συνειδητοποιούσαν ότι οι απαιτήσεις τους υπονόμειαν την ίδια την επιμονή του Paulo στην άποψη ότι η κριτική παιδαγωγική καθορίζεται από το πλαίσió της και πρέπει να προσεγγίζεται ως ένα έργο ατομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού – το οποίο δεν θα μπορούσε ποτέ να υποβαθμιστεί σε μια απλή μέθοδο. Το πλαίσιο είχε σημασία για τον Paulo. Τον απασχολούσε το πώς το πλαίσιο καθόριζε με διακριτούς τρόπους τις σχέσεις μεταξύ γνώσης, γλώσσας, καθημερινής ζωής και τους μηχανισμούς της εξουσίας. Κάθε παιδαγωγική που αυτοαποκαλείται παιδαγωγική του Freire πρέπει να αναγνωρίσει αυτή τη βασική αρχή ότι η σύγχρονη γνώση εξαρτάται από τα ιδιαίτερα ιστορικά πλαίσια και τις πολιτικές δυνάμεις.

Για παράδειγμα, κάθε τάξη θα επηρεαστεί από τις διαφορετικές εμπειρίες που κουβαλούν μαζί τους οι μαθητές, τα μέσα που είναι διαθέσιμα προς χρήση στην τάξη, τις σχέσεις της διοίκησης και πώς αυτές επιβάλλονται πάνω στις σχέσεις δασκάλου-μαθητή, την εξουσία που ασκείται από τη διοίκηση σχετικά με τα όρια της αυτονομίας του δασκάλου και τον θεωρητικό και πολιτικό λόγο που χρησιμοποιείται από τους δασκάλους, για να διαβάσουν και να πλαισιώσουν τις απαντήσεις τους στις διαφοροποιημένες ιστορικές, οικονομικές και πολιτισμικές δυνάμεις που αντανακλώνονται μέσα στον διάλογο στην τάξη. Κάθε κατανόηση του έργου και των πρακτικών που χαρακτηρίζουν την κριτική παιδαγωγική πρέπει να ξεκινάει με την αναγνώριση των δυνάμεων που λειτουργούν στο πλαίσιο με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι οι παιδαγωγοί και τα σχολεία καθημερινά. Η παιδαγωγική, σε αυτήν την περίπτωση, αναζητά απαντήσεις στο πώς συνδέεται η μάθηση με την πραγμάτωση των δυνατοτήτων για κοινωνικό αυτοκαθορισμό, όχι έξω αλλά μέσα στους θεσμούς και τις κοινωνικές σχέσεις, μέσα στις οποίες διαμορφώνονται και διεκδικούνται οι επιθυμίες, η αυτενέργεια και οι ταυτότητες. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη σύνδεση της αλήθειας με τον λόγο, της μάθησης με την κοινωνική δικαιοσύνη και της γνώσης με την υποκειμενικότητα και την κοινωνία είναι σύνθετος και απαιτεί την άρνηση από την πλευρά των δασκάλων, μαθητών και γονιών να ξεχωρίσουν την εκπαίδευση από την πολιτική και τα ζητήματα κοινωνικής ευθύνης.

Η ευθύνη δεν σημαίνει ότι αποσύρομαι από την πολιτική, αλλά ότι ουσιαστικά ενστερνίζομαι τη σημασία της πολιτικής σκέψης και δράσης ως μέρος ενός δημοκρατικού σχεδίου, στο οποίο η παιδαγωγική γίνεται το πρώτο μέλημα που θα δημιουργήσει αυτή την κουλτούρα και τους φορείς που θα κάνουν δυνατό τον εκδημοκρατισμό.

Ο Paulo επίσης αναγνώριζε την σημασία της κατανόησης αυτών των ιδιαίτερων, τοπικών πλαισίων σε σχέση με τις ευρύτερες παγκόσμιες και διεθνείς δυνάμεις. Το να γίνει το παιδαγωγικό περισσότερο πολιτικό σημαίνει να προχωράς πέρα από την εξιδανίκευση των τοπικών νοοτροπιών προς την ανάπτυξη μιας πρακτικής που φέρνει στο προσκήνιο «την εξουσία, την ιστορία, τη μνήμη, τη σχετική ανάλυση, τη δικαιοσύνη (όχι μόνο την εκπροσώπηση) και την ηθική ως ζητήματα κεντρικά στους

διεθνείς δημοκρατικούς αγώνες». Η κουλτούρα και η πολιτική συμπληρώνουν η μία την άλλη με τρόπους που απευθύνονται σε ιστορίες, των οποίων η παρουσία και η απουσία πρέπει να εξιστορηθεί ως μέρος του ευρύτερου αγώνα για δημοκρατικές αξίες, σχέσεις και μορφές αυτενέργειας. Αναγνώριζε, επίσης, ότι μέσα από τη σύνθετη παραγωγή εμπειριών στα πλαίσια πολυεπίπεδων μορφών εξουσίας και κουλτούρας, οι άνθρωποι αναγνωρίζουν, διηγούνται και μεταλλάσσουν τη θέση τους στον κόσμο. Ο Paulo αμφισβήτησε τον διαχωρισμό των πολιτισμικών εμπειριών από την πολιτική, την παιδαγωγική και την ίδια την εξουσία, αλλά δεν έκανε το λάθος πολλών συγχρόνων του να συνδυάσει την πολιτισμική εμπειρία με μια περιορισμένη ιδέα της πολιτικής ταυτοτήτων. Ενώ είχε μια βαθιά πίστη στην ικανότητα των απλών ανθρώπων να διαμορφώνουν την ιστορία και το δικό τους πεπρωμένο, αρνήθηκε να εξιδανικεύσει τα άτομα και τις κουλτούρες που βρίσκονταν υπό καταπιεστικές κοινωνικές συνθήκες. Φυσικά, αναγνώριζε ότι η εξουσία ευνοεί συγκεκριμένες μορφές πολιτισμικού κεφαλαίου – συγκεκριμένους τρόπους ομιλίας, ζωής, ύπαρξης και πράξης μέσα στον κόσμο – αλλά δεν πίστευε ότι οι υποτελείς ή οι καταπιεσμένες κουλτούρες είναι απαλλαγμένες από την επιρροή των καταπιεστικών ιδεολογικών και θεσμικών σχέσεων εξουσίας. Συνεπώς, η κουλτούρα – ως βασική παιδαγωγική δύναμη που επηρεάζει ευρύτερες κοινωνικές δομές καθώς, επίσης, και τη διαμόρφωση ταυτοτήτων στις πιο ιδιωτικές σφαίρες – θα μπορούσε να θεωρηθεί ως τίποτα λιγότερο από έναν χώρο πάλης και εξουσίας στη σύγχρονη κοινωνία.

Για τους κριτικούς παιδαγωγούς, η εμπειρία είναι βασικό στοιχείο διδασκαλίας και μάθησης, αλλά ο διαφορετικός σχηματισμός της μεταξύ διαφορετικών ομάδων δεν εγγυάται την αλήθεια. Όπως δήλωσα προηγουμένως, είναι οι ίδιες οι εμπειρίες που πρέπει να γίνουν αντικείμενο ανάλυσης. Το πώς οι μαθητές βιώνουν τον κόσμο και μιλούν για αυτήν την εμπειρία τους, αποτελεί πάντα μια λειτουργία ασυνείδητων και συνειδητών δεσμεύσεων, μια λειτουργία πολιτικής, και πρόσβασης στις πολλαπλές γλώσσες και γραμματισμούς – έτσι η εμπειρία πρέπει να κάνει μια παράκαμψη μέσω της θεωρίας ως αντικείμενο αναστοχασμού, κριτικής και δυνατότητας. Συνεπώς, όχι μόνο η ιστορία και η εμπειρία αποτελούν συχνά αμφισβητούμενους χώρους πάλης, αλλά και η θεωρία και η γλώσσα που αποδίδουν νόημα στην καθημερινή ζωή και πολιτική κατεύθυνση στην πράξη πρέπει επίσης να υπόκεινται συνεχώς στην κριτική σκέψη. Ο Paulo επανειλημμένα αμφισβήτησε ως ψευδή κάθε προσπάθεια να αναπαράγουμε το δίπολο της θεωρίας ενάντια στην πολιτική. Εξέφραζε έναν βαθύ σεβασμό για το έργο της θεωρίας και τη συνεισφορά της, αλλά ποτέ δεν τη θεοποίησε. Όταν μιλούσε για τον Freud, τον Fromm ή τον Marx, μπορούσες να νιώσεις το πάθος του για τις ιδέες. Παρ' όλα αυτά ποτέ δεν είδε τη θεωρία ως αυτοσκοπό. Ήταν πάντα μια πηγή η αξία της οποίας βρισκόταν στην κατανόηση, στην κριτική ενασχόληση και στον μετασχηματισμό του κόσμου ως μέρος ενός μεγαλύτερου σχεδίου ελευθερίας και δικαιοσύνης.

Πάντα σε εγρήγορση όσον αφορά τον ατομικό και συλλογικό πόνο, ο Paulo απέρριψε τον ρόλο του απομονωμένου διανοούμενου που αγωνίζεται μόνος σαν ένας υπαρξιστής ήρωας. Πίστευε ότι οι διανοούμενοι πρέπει να ανταποκριθούν στο κάλεσμα, για να κάνουν το παιδαγωγικό πιο πολιτικό, σε μια συνεχόμενη προσπάθεια να διαμορφώσουν αυτές τις συμμαχίες, σχέσεις και κοινωνικά κινήματα ικανά να κινητοποιήσουν μια πραγματική δύναμη και να προωθήσουν την ουσιαστική κοινωνική αλλαγή. Η πολιτική δεν έχει μόνο το νόημα της μετάφρασης, της εκπροσώπησης και του διαλόγου. Για να είναι αποτελεσματική, πρέπει να δημιουργεί τις συνθήκες, ώστε να γίνουν οι άνθρωποι κριτικοί, ενεργοί φορείς, έτοιμοι να ανταποκριθούν στον δημοκρατικό δημόσιο βίο. Ο Paulo κατανοούσε βαθιά ότι η δημοκρατία απειλείται από ένα ισχυρό στρατιωτικό-βιομηχανικό σύστημα, από την άνοδο των ακραίων ομάδων και την αυξημένη δύναμη του κράτους καταστολής. Επίσης, αναγνώριζε την παιδαγωγική δύναμη μιας επιχειρηματικής και στρατιωτικοποιημένης κουλτούρας η οποία διαβρώνει το δημοκρατικό, ηθικό υπόβαθρο των πολιτών να σκεφτούν πέρα από την κοινή λογική της επίσημης εξουσίας και τη ρητορική μίσους των ακροδεξιών μέσων ενημέρωσης. Ο Paulo πίστευε ότι η δημοκρατία δεν μπορούσε να έχει διάρκεια χωρίς τη διαμορφωτική κουλτούρα που την καθιστούσε δυνατή. Εκπαιδευτικοί χώροι μέσα στα σχολεία και στην ευρύτερη κουλτούρα αποτελούν πολύ σημαντικούς τόπους συνάντησης, μέσω των οποίων επιβεβαιώνονται οι δημόσιες αξίες,

υποστηρίζεται η κριτική ιδιότητα του πολίτη και ενδυναμώνεται η αντίσταση απέναντι σε εκείνους που αρνούνται τις χειραφετητικές λειτουργίες της διδασκαλίας και της μάθησης.

Σε μια εποχή που τα ιδρύματα της δημόσιας ανώτερης εκπαίδευσης έχουν συνδεθεί με τον ανταγωνισμό της αγοράς, τη συμμόρφωση, την αποδυνάμωση, και τις σκληρές μορφές τιμωρίας, είναι πιο σημαντικό από ποτέ άλλοτε να γίνει γνωστή η συνεισφορά και η κληρονομιά του έργου του Paulo Freire.

* Ο Henry A. Giroux είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο McMaster του Καναδά. Τον ευχαριστούμε για την ευγενική παραχώρηση του κειμένου του στον Σελιδοδείκτη.